Dariusz Matelski¹

Polsko-litewskie negocjacje restytucyjne w latach Trzeciej Rzeczypospolitej (1991–2018)

Od odzyskania niepodległości w 1991 r. archiwalia historyczne Litwy przechowywane są w dwóch archiwach: 1) Archiwum Historycznym Państwa Litewskiego (*Lietuvos Valstybes Istorijos Archyvas*), które posiada zasób wytworzony do 1918 r. (gromadzi ponad 13 mln jednostek archiwalnych, tj. 16 tys. m.b. akt)²; 2) Litewskim Centralnym Archiwum Państwowym (*Lietuvos Centrinis Valstybinis Archiv*), które posiada zasób powstały po 1918 r. (ok. 2200 zespołów archiwalnych złożonych z ok. 3 mln jednostek archiwalnych)³. Ich udostępnienie badaczom polskim stało się przedmiotem dwustronnych negocjacji między archiwistami Polski i Litwy.

W dniu 11 czerwca 1993 r. w Białymstoku doszło do podpisania między Naczelną Dyрекcją Archiwów Państwowych (Jerzy Skowronek) a Generalną Dyрекcją Archiwów Litwy (Stanislovas Gediminas Ilgunas) porozumienia o współpracy. Dotyczyło ono głównie wymiany informacji o lituanikach w Polsce i polonikach na Litwie. Jako przykład podano przechowywany w Archiwum Państwowym w Białymstoku zespół akt „Kamera Wojenna i Domen z lat 1795–1807”, który dotyczy dzisiejszego terytorium Litwy oraz odnoszące się do Białostocczyzny akta z okresu międzywojennego, a przechowywane w Centralnym Archiwum Historycznym Litwy⁴.

¹ Instytut Badań Dokumentacji i Poszukiwań Dzieł Sztuki, im. prof. Karola Estreichera w Krakowie, e-mail: d.matelski1963@op.pl.

² B. Woszczyński, *Archiwum Historyczne Litwy*, „Archiwista Polski” 1997, r. II, nr 1 (5), s. 40–42. Poprzednikami Archiwum Historycznego Państwa Litewskiego były: w latach 1940–1957 Centralne Archiwum Litewskiej SRR, a w latach 1957–1991 – Centralne Archiwum Historyczne LSRR. Zob. D. Matelski, *Losy polskich dóbr kultury w Rosji i ZSRR. Próby restytucji: archiwa – księgozbiory – dzieła sztuki – pomniki*, Poznań 2003.

³ Zob. szerzej: M. Kocójowa, *Przewodnik po zbiorach rękopisów w Wilnie*, Kraków 1993.

⁴ H. Majecki, *Porozumienie o polsko-litewskiej współpracy archiwalnej*, „Archeion” 1995, t. XCV, s. 194–195; B. Woszczyński, *Losy archiwaliów polskich na byłych ziemiach wschodnich RP*, [w:] Ar-

Zawarty 26 kwietnia 1994 r. w Wilnie traktat między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Litewską o przyjaznych stosunkach i dobrosąsiedzkiej współpracy uregulował sprawy związane z ochroną dziedzictwa kulturalnego w art. XVIII i XXIII. Stanowią one:

Artykuł XVIII

1. Układające się Strony otoczą szczególną opieką znajdujące się na ich terytoriach miejsca i dobra kultury świadczące o wydarzeniach historycznych oraz o osiągnięciach i tradycjach kulturalnych i naukowych drugiej Strony oraz będą działać na rzecz ich obiegu kulturalnego oraz zapewnią należytą ochronę prawną, materialną i inną, a także zapewnią do nich swobodny i nieskrępowany dostęp, względnie zadbają o taki dostęp w przypadkach, gdy jego zapewnienie nie należy do kompetencji państwa.

2. Strony dołożą starań w celu odszukania, zidentyfikowania i zwrotu dóbr kultury, które zostały wywiezione na terytorium drugiej Strony z naruszeniem norm międzynarodowych.

3. Strony powołają Pełnomocników rządów Stron w celu realizacji zadań określonych w punkcie 1 i 2.

Artykuł XXIII

1. Każda z Układających się Stron zobowiązuje się do zachowania i objęcia ochroną prawną oraz utrzymania zgodnie z prawem międzynarodowym i zwyczajami narodowymi i religijnymi, wojskowych i cywilnych cmentarzy, grobów, miejsc pochówku wraz z pomnikami oraz innych miejsc i obiektów pamięci znajdujących się obecnie lub w przyszłości odkrytych na jej terytorium, stanowiących przedmiot czci i pamięci obywateli drugiej Strony.

2. Obywatele obu stron będą mieć zapewniony dostęp oraz możliwości opieki nad grobami, cmentarzami i miejscami pochówku i pamięci rodaków, które znajdują się na terytorium drugiej Strony.

3. Strony będą współdziałać w ustalaniu i rejestracji miejsc pochówku obywateli drugiej Strony na swoim terytorium⁵.

---

chiwa polskie wobec wyzwań XXI wieku. Pamiętnik III Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich, Toruń 2–4 wrzesień 1997, t. I, red. D. Nałęcz, Radom 1997, s. 70.

⁵ J. Kukułka, *Traktaty sąsiedzkie Polski odrodzonej*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1998, s. 244–246; D. Matelski, *Losy polskich dóbr kultury w Rosji i ZSRR...*, op.cit., s. 244; idem, *Problemy restytucji polskich dóbr kultury od czasów nowożytnych do współczesnych. Archiwa – księgozbiory – dzieła sztuki – pomniki. Praca dedykowana prof. Stanisławowi Nawrockiemu (1925–2000)*, Poznań 2003, s. 435–436; idem, *Grabież i restytucja polskich dóbr kultury od czasów nowożytnych do współczesnych. Praca dedykowana prof. Karolowi Estreicherowi jr. (1906–1984) w 100. rocznicę urodzin w hołdzie*, t. II, Kraków 2006 (reprint na CD Kraków 2012, 2014, 2016), s. 989–990.

Na mocy traktatu w dniu 26 października 1994 r. został podpisany w nadgranicznym Mariampolu polsko-litewski protokół wstępny o przygotowywaniu wymiany dokumentów metrykalnych zgodnie z zasadą pertynencji (przynależności terytorialnej). Strona litewska przedstawiła możliwość wymiany za lituanika około 13,5 m.b. akt metrykalnych (67 tys. klatek mikrofilmowych kopii tych akt) dotyczących dekanatów: białostockiego, knyszyńskiego i sokólskiego z pierwszej połowy XIX wieku⁶.

Dalsze rozmowy naczelnego dyrektora AP Jerzego Skowronka (1937–1996) ze Stanisławem Gediminasem Ilgunasem (1936–2010) w Departamencie Archiwów Litwy oraz w Litewskim Państwowym Archiwum Historycznym zaowocowały uzgodnieniem harmonogramu prac archiwistów Polski i Litwy, który zakładał, że: 1) obie strony przygotują ekwiwalentną wymianę oryginałów i mikrofilmowych kopii ksiąg metrykalnych (o objętości 13,5 m.b.); 2) wymiana mikrofilmów nastąpi w postaci kopii pozytywowych przeznaczonych do czytania (pozytywy typu *diazo*); 3) w najbliższym czasie każda ze stron przygotuje (i prześle partnerowi) dokładny wykaz jednostek archiwalnych przygotowanych do rewindykacji wymiennej (z dokładnym określeniem liczby stron, klatek mikrofilmowych oraz m.b. akt); 4) przedstawiciele (po jednym) archiwów z Wilna i Suwałk, realizując wzmiankowaną rewindykację, odbędą jednodniowe wizyty robocze, aby zaznajomić się ze stanem przygotowywanych do rewindykacji ksiąg i ich mikrofilmami oraz aby uzgodnić szczegóły dokonania tych rewindykacji; 5) strona litewska zobowiązana jest uzyskać zgodę specjalnej komisji rządowej (i premiera), a strona polska aprobatę Rady Archiwalnej na dokonanie tej wymiany; 6) strona litewska weźmie pod uwagę możliwość uwzględnienia w tej wymiennej rewindykacji ponadto 16 jednostek archiwalnych z Centralnego Archiwum Metrykalnego; 7) najdalej w ciągu 4–5 miesięcy zostanie przeprowadzona wymienna rewindykacja ksiąg metrykalnych. Obie strony zadeklarowały chęć nadania temu aktowi uroczystego i symbolicznego charakteru, zarówno na Litwie, jak w Polsce (wzajemne przekazanie akt odbywać się będzie etapami po obu stronach)⁷.

Ponadto kwerendy archiwalne przeprowadzała Wojskowa Komisja Archiwalna, wykonując ponad 100 tys. kserokopii z akt litewskiego MSZ dla lat 1918–1939, dokumentacji internowanych Polaków od września 1939 do lipca 1940 r. (w obozach w Kalwarii i Birsztanach) oraz z akt litewskiego NKWD

⁶ J. Skowronek, *Współpraca z archiwami litewskimi: warunki – rezultaty – perspektywy*, „Archeion” 1997, t. XCVII, s. 79.

⁷ B. Woszczyński, *Losy archiwaliów polskich...*, op.cit., s. 79–80.

i KGB – przechowywanych w Centralnym Archiwum Państwowym oraz w Litewskim Archiwum Specjalnym byłego KGB⁸.

W dniu 6 stycznia 1995 r. – niezależnie od umowy między archiwami Polski i Litwy – ambasador Litwy w Polsce Antanas Valionis (ur. 1950) przekazał Głównej Komisji Badania Zbrodni Przeciwko Narodowi Polskiemu kopie dokumentów dotyczących 52 Polaków zamordowanych w Wilnie w latach 1944–1947 przez NKWD. Zbrodni tych dokonano w wileńskim dworcu „Tusculanum”, przekształconym przez NKWD w więzienie. Według władz litewskich zamordowano tam łącznie ok. 800 osób, w tym w większości Litwinów⁹.

Natomiast w lutym 1995 r. podczas prac remontowych w kościele ojców Bernardynów w Wilnie ekipa remontowa natknęła się na skrzynie z materiałami archiwalnymi dotyczącymi Armii Krajowej. Po wstępnej analizie zachowanych akt okazało się, iż niestety nie natrafiono na szczątki urzędowego archiwum Armii Krajowej na Litwie, lecz na materiały Biura Informacji i Propagandy Okręgu Wileńskiego Armii Krajowej z lat 1941–1945 (z przeważającą ilością akt z lat 1943–1944). Znalaziono m.in.: „Wytyczne organizacyjne akcji pomocy żołnierzom, z 17 marca 1943”; kilka zeznań świadków o indywidualnym terrorze partyzantów sowieckich przeciw przedstawicielom polskiego społeczeństwa na Litwie; „Rozporządzenie o tymczasowym uregulowaniu stanu prawnego na terenie Wileńskiego Okręgu Wojskowego”; rozkaz „Wilka” nr 4 z 9 kwietnia 1944 r.; rozkaz organizowania służb ochrony powszechnej; przegląd prasy nielegalnej i legalnej na Litwie; „Instrukcja w sprawie zagwarantowania bezpieczeństwa wewnątrz kraju w okresie przejściowym” (29 kart); „Instrukcja grup dywersyjnych »N« i »Wyżyły«”; instrukcje sanitarne; materiały i instrukcje dotyczące przygotowania przemysłu wojennego – prawdopodobnie jako element przygotowań do realizacji akcji „Burza”); Liga Służby Polsce (publikacja periodyczna „Czyn”); instrukcja o szkoleniu kadry instruktorskiej; instrukcja o organizacji Biura Informacji i Propagandy Armii Krajowej na Litwie; sprawy wyznaniowe i stosunki narodowościowe na Litwie (anonimowa ekspertyza); „Instrukcja dla »E«” (Kowno); korespondencja między dowódcami partyzantów polskich i sowieckich; instrukcja dotycząca Referatu „K” (antykomunistycznego); ekspertyzy i informacje dotyczące narodu białoruskiego i działań Generalnego Komisarza Białoruskiego; Litewski Biuletyn Informacyjny („Przegląd Prasy”); instrukcja o walce przeciw niemieckim związkom zawodowym na Litwie; ekspertyza o systemie aprowizacyjnym; ekspertyza

⁸ R. Masłowski, *Informacja o wybranych dokumentach pozyskanych w archiwach Litwy i Białorusi w ramach prac Wojskowej Komisji Archiwalnej*, „Białostocczyzna” 1997, nr 2 (46), s. 125–126.

⁹ *Informacja PAP*, „Gazeta Wyborcza”, 7–8.01.1995, nr 6 (1694), s. 2.

o rolnictwie na Litwie; „Uchwała Rady Narodowościowej określająca stosunki polsko-ukraińskie”; „Sytuacja Niemców, Polaków i Rosjan na ziemiach wschodnich II Rzeczypospolitej”; „Zarys stosunków polsko-litewskich od 1918 r.” (26 kart); „Komunikaty Biura Informacji i Propagandy o Litwie”; „Sprawozdanie z podróży do Rygi”; sprawozdanie „Nemo” za maj 1944 r. (głównie o sytuacji w poszczególnych miastach); sprawozdanie „Wiano” dla „Konga” 1944 r.; „O niemieckiej prasie i cenzurze” (ekspertyza); komunikaty radia „Świt”; szkic historyczny o powstaniu i organizacji brygady Łupaszk; wezwanie mobilizacyjne (w przewidywaniu działań powstańczych); relacje o więzieniu i śledztwie w gestapo i pobycie w więzieniu; spis Polaków i osób innych narodowości podejrzanych o nielojalność wobec AK i współpracę z Niemcami (lista 750 nazwisk, uwzględnia następujące dane: imię i nazwisko – adres – wiek – zawód – powód umieszczenia na liście); raport o polskich oddziałach partyzanckich; sprawozdanie Inspektoratu „Wir” i „A”; informacje o ruchach i transportach wojsk, o akcjach partyzanckich; „Statut tajnego szkolnictwa polskiego na terenie gminy”; dwie teczki rozsypów bez podziału na wyodrębnione grupy akt. Ponadto znaleziono część zbioru polskiej prasy podziemnej, w tym pojedyncze numery periodyków: „Ojczyzna Orka”, „Niepodległość. Organ Ziemi Wileńskiej”, „Świt Polski” (wyd. w Nowogrodku), „Echa leśne”, „Sztandar Wolności” (organ Związku Patriotów Polskich), „Rzeczpospolita Polska” (wyd. w Warszawie, z lat 1943–1944), „Insurekcja”, „Archiwum Litewskie”, „Biuletyn Informacyjny” (zeszyt ze szczegółową instrukcją, jak należy zbierać i przekazywać informacje); „Biuletyny BIP-u” (Oddziału Wileńskiego), „Biuletyny PAT-a”, „Biuletyn informacyjny radia wileńskiego”, „Liga Silnej Polski – Czyn”, „Orka. Organ katolicki”, „Jednością silni”, „Sersum Corda. Organ duszpasterstwa Polskich Sił Zbrojnych”, „Polska w walce”, „Pobudka” (wyd. w Wilnie), „Wiadomości Polskie”, „Program Polski Ludowej”, „Litwa wczoraj – dziś i jutro” oraz „Uderzenie”¹⁰.

Ponadto w dniach 6–17 listopada 1995 r. w ramach bezdewizowej wymiany z zasobem Litewskiego Państwowego Archiwum Historycznego w Wilnie zapoznał się Sławomir Filipowicz z Archiwum Państwowego w Suwałkach. Przygotował on wykaz akt dotyczących Suwalszczyzny, które po zmikrofilmowaniu mają być przekazane stronie polskiej w ramach tzw. rewindykacji wymiennej¹¹.

¹⁰ J. Skowronek, *Współpraca z archiwami litewskimi...*, op.cit., s. 80–82. Zob. J. Kozłowska, *Mniejszości narodowe na Wileńszczyźnie w świetle raportów Armii Krajowej znalezionych w kościele Bernardynów w Wilnie*, [w:] *Polacy – Żydzi – Białorusini – Litwini na północno-wschodnich ziemiach Polski a władza radziecka (1939–1944). W kręgu mitów i stereotypów*, red. M. Gnatowski, D. Boćkowski, Białystok 2005, s. 259–266.

¹¹ S. Filipowicz, *Pobyt w Litewskim Państwowym Archiwum Historycznym w Wilnie*, „Archeion” 1997, t. XCVII, s. 400–405.

Prowadzona w latach 1995–1998 wymienna rewindykacja polsko-litewska doprowadziła do przekazania przez Archiwum Państwowe w Suwałkach do Archiwum Historycznego Państwa Litewskiego nieco ponad 70 tys. klatek mikrofilmów ksiąg stanu cywilnego wytworzonych w latach 1808–1912 na terenie środkowej i wschodniej części dawnego powiatu Sejny, po I wojnie światowej włączonej do Litwy. Natomiast Litwini przekazali do Archiwum Państwowego w Białymstoku także nieco ponad 70 tys. klatek mikrofilmów wykonanych z dziewiętnastowiecznych ksiąg metrykalnych parafii dekanatów białostockiego, knyszyńskiego i sokólskiego. Ponadto podczas pobytu delegacji archiwistów polskich w dniach 21–23 październik 1998 r. w Wilnie generalny dyrektor Departamentu Archiwów Litwy Vidas Grigoraitis oraz zastępca naczelnego dyrektora Archiwów Państwowych RP Władysław Stępiak przekazali sobie spisy zespołów, dotyczących Polaków i Polski, które znajdują się w archiwach litewskich oraz dotyczących Litwinów i Litwy, które są przechowywane w archiwach polskich. Uzgodniono także coroczną wymianę około 20 tys. klatek mikrofilmów (jeśli nie przeszkodzą temu względy finansowe i techniczne). Na zakończenie obrad dyrektorzy V. Grigoraitis i W. Stępiak podpisali „Protokół wykonawczy do »Porozumienia o współpracy między Naczelną Dyрекcją Archiwów Państwowych w RP a Generalną Dyрекcją Archiwów Litwy«”¹².

Jednak dopiero 16 grudnia 1999 r. – po długich i żmudnych negocjacjach – doprowadzono do podpisania dwustronnej umowy między rządami Rzeczypospolitej Polskiej i Republiki Litewskiej o współpracy pełnomocników rządów w zakresie ochrony dziedzictwa kultury, która stała się podstawą umożliwiającą wspólne prowadzenie badań archiwalnych, konserwację księgozbiorów, zabezpieczanie zabytków architektury sakralnej i rezydencjonalnej oraz poznawanie i badanie wspólnej przeszłości¹³.

W dniach 26–27 października 2004 r. w Suwałkach odbyło się spotkanie archiwistów polskich z litewskich: Zenu Bernatavičienė (dyrektorem Archiwum Regionalnego w Olicie), Gintarasem Dručusem (dyrektorem Archiwum Regionalnego w Kownie) i Rimvydasem Urbonavičiusem (dyrektorem Archiwum Regionalnego w Mariampolu) a Tadeuszem Radziwinowiczem (dyrektorem Archiwum Państwowego w Suwałkach) i Markiem Kietlińskim (dyrektorem Archiwum Państwowego w Białymstoku) w sprawie realizacji polsko-litewskiej wystawy archiwalnej¹⁴.

¹² Zob.: T. Radziwonowicz, *Polsko-litewska współpraca archiwalna*, „Archeion” 1999, t. C, s. 428–429.

¹³ J. Pruszyński, *Dziedzictwo kultury Polski, jego straty i ochrona prawna*, t. II, Kraków 2001, s. 439. Zob. także: G. Rąkowski, *Ilustrowany przewodnik po zabytkach kultury na Litwie*, Warszawa 1999.

¹⁴ „Archeion” 2005, t. CVIII, s. 538.

We wrześniu 2005 r. z polskiego kościoła św. Ducha w Wilnie zniknął obraz *Jezu ufam Tobie*, o który trwał – od 2004 r. – spór między metropolitą wileńskim kardynałem Audrysem Juozasem Baczkisem [Bačkisem] (ur. 1937) a wileńskimi Polakami. Metropolita wileński wydał dekret o przeniesieniu obrazu z kościoła św. Ducha do kościoła Miłosierdzia Bożego, czemu sprzeciwiła się Polonia litewska zbierając 10 tys. podpisów pod protestem. Obraz *Jezu ufam Tobie* został namalowany w 1934 r. przez wileńskiego malarza Eugeniusza Kazimirowskiego (1873–1939) według wskazówek siostry Faustyny Kowalskiej (1905–1938), późniejszej świętej Kościoła rzymskokatolickiego. Obraz zaliczany jest do cennych poloników na Litwie¹⁵.

W Mariampolu 11 listopada 2005 r. otwarta została wystawa pt. „Wspólne dziedzictwo archiwalne – Sudowia (Suwalszczyzna) w dokumentach archiwów Litwy i Polski”. Wystawę zorganizowały: Litewskie Państwowe Archiwum Historyczne w Wilnie, Litewskie Centralne Państwowe Archiwum w Wilnie, Archiwum Powiatowe w Kownie oraz Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Państwowe w Białymstoku i Archiwum Państwowe w Suwałkach. Udostępniono 50 obiektów archiwalnych, oryginalnych i fotokopie, od XVI wieku do 1918 r. Wystawę otwarli: naczelna dyrektor Archiwów Państwowych Daria Lipińska-Nałęcz (ur. 1951) i dyrektor generalny Departamentu Archiwów Litwy Vidas Grigoraitis (ur. 1960)¹⁶.

W Warszawie 28 listopada 2006 r. odbyło się posiedzenie Polsko-Litewskiej Grupy Ekspertów ds. Zachowania Dziedzictwa Kulturowego, gdzie stro- nie polskiej przewodniczył dr Andrzej Biernat (ur. 1949), dyrektor generalny NDAP, podczas którego obie strony zadeklarowały dalszą współpracę między archiwami Polski i Litwy. Gromadzone będą informacje o polonikach na Litwie i lituanikach w Polsce. Obie służby archiwalne zadeklarowały także gotowość współpracy z archiwistami Białorusi, Rosji i Ukrainy nad międzynarodowym projektem „Archiwum Radziwiłłów”. Obie strony rozpoczęły także wydzielanie materiałów archiwalnych poświęconych Tysiącleciu Litwy w 2009 r.¹⁷

W 2007 r. ukazała się polemiczna recenzja kowieńskiego historyka Zigmantasa Kiaupy (ur. 1942) książek Dariusza Matelskiego (ur. 1963) *Problemy restytucji polskich dóbr kultury od czasów nowożytnych do współczesnych. Archiwa – księgozbiory – dzieła sztuki – pomniki* (Poznań 2003), *Grabież dóbr kultury w wojnach Rzeczypospolitej Obojga Narodów (1569–1795)* (Poznań 2005) oraz

¹⁵ Informacja PAP. Zniknął polski obraz – spór litewskiej Polonii z kurią, „Gazeta Wyborcza”, 29.09.2005, nr 227 (4930), s. 11.

¹⁶ „Archeion” 2006, t. CIX, s. 370–371.

¹⁷ „Archeion” 2007–2008, t. CX, s. 305.

Grabież i restytucja polskich dóbr kultury od czasów nowożytnych do współczesnych (t. I–II, Kraków 2006)¹⁸. Litewski badacz zakwestionował nazwanie przez poznańskiego historyka i archiwistę lat 1939–1940 dla tzw. „Kraju Wileńskiego” (*Vilnianus Kraštas*) okupacją litewską, a także zawłaszczenie polskiego dziedzictwa kultury – grabieżą. Z kolei D. Matelski krytycznie omówił książkę Z. Kiaupy *Lietuvos kultūros vertybių kelionės iki 1990 m.* [*Spojrzenie na litewskie dobra kultury do 1990 r.*] (Vilnius 2006)¹⁹, w której autor w okresie tzw. potopu szwedzkiego (1655–1660) wszystkie grabieże przypisał luteraniskim Szwedom (a wcześniej – w latach 1654–1655 – prawosławnym Moskalom), gdy w rzeczywistości wojska litewskie dowodzone przez hetmana wielkiego litewskiego i wojewodę wileńskiego ks. Janusza Radziwiłła (1612–1655) zachowywały się nie lepiej. Ale wiemy, że Janusz Radziwiłł w polskiej literaturze i historiografii okrzyknięty został zdrajcą (za ugodę kiejdańską ze Szwedami z 20 października 1655 r.), zaś na Litwie jest bohaterem narodowym! W odniesieniu do lat 1939–1940 Z. Kiaupa wskazuje jedynie na sowieckie rabunki z września–października 1939 r., przemilczając litewskie zawłaszczenie (nieraz do dziś!) polskiego dziedzictwa kultury (np. Biblioteki Wróblewskich w Wilnie czy części księgozbioru Uniwersytetu Stefana Batorego liczący około 100 tys. tomów, które w licznie 10 tys. zawłaszczył Uniwersytet Witolda Wielkiego w Kownie; a także 117 obrazów z Wydziału Sztuki Uniwersytetu Stefana Batorego, które trafiły do Muzeum Wojny w Kownie).

Mimo przetrzymywania przez Litwę polskiego dziedzictwa kultury zawłaszczonego w latach 1939–1940 oraz dyskryminacji Polonii litewskiej stała się ona ważnym partnerem w polskiej polityce wschodniej w ostatnich dziesięciu latach²⁰.

Na Litwie – niezależnie od badań realizowanych w Polsce, a także na Białorusi²¹

¹⁸ Z. Kiaupa, *Lietuvos istorijos metraštis*, („Jahrbuch für Litauische Geschichte” 2006, nr 1, Vilnius 2007, s. 142–148.

¹⁹ D. Matelski, „Archiwista Polski” 2007, r. XII, nr 2 (46), s. 119–125; także: „Muzealnictwo”, t. 48 (2007), Warszawa 2008, s. 297–302.

²⁰ J. Sanecka-Tyczyńska, *Wschodni wymiar polityki zagranicznej prezydenta Lecha Kaczyńskiego (2005–2009)*, [w:] *Obrazy Rosji i Rosjan w Polsce XIX–XXI wieku. Opinia publiczna – stosunki polsko-rosyjskie – pamięć historyczna*, red. E. Kirwił, E. Maj, Ewelina Podgajna, Lublin 2012, s. 274.

²¹ W Mińsku wydano: a) w serii ksiąg wpisów: *Metrika Vālikaga Knāstva Litouskaga*: Księga 28 (1522–1552), Mińsk 2000, oprac. V.S. Mānžynski, U.M. Svānžynski; Księga 30 (1480 – kopiā kanca XVI st.), Mińsk 2008 (oprac. V.S. Mānžynski); Księga 43 (1523–1560 – kopiā kanca XVI st.), Mińsk 2003 (oprac. V.S. Mānžynski); Księga 44 (1559–1566), Mińsk 2001 (oprac. A.I. Gruša); Księga 46 (1562–1565) – kopiā kanca XVI st., Mińsk 2006 (oprac. V.S. Mānžynski); Księga 70 (1582–1585 – kopiā kanca XVI st.), Mińsk 2008 (oprac. A.A. Mācel’ski); Księga 272 (1576–1579 – kniga sudovyh sprau no 58, kopiā kanca XVI st., Mińsk 2015 (oprac. A.A. Mācel’ski); b) w serii ksiąg spraw publicznych: *Perapis vojska Vālikaga Knāstva Litouskaga 1528 goda*, Księga 523, Mińsk 2003 (oprac. A.I. Gruša, M.F. Spirydonau, M.A. Vajtovič); c) w serii ksiąg zapisów: Księga 560 (1542 god – kopiā kanca XVI

Ukrainie²² i w Moskwie²³ – bardzo zaawansowane są prace nad edycją kolejnych tomów *Metryki Litewskiej*, będącej zbiorem odpisów niemal wszystkich dokumentów wychodzących z kancelarii wielkoksiążęcej od 1440 do 1795 r.²⁴, której wydanie zapoczątkowano w końcu XIX w. w Imperium Romanowów w serii Rosyjskiej Biblioteki Historycznej²⁵. W 1993 r. nową edycję *Metryki Litewskiej* zapoczątkował uczony litewski Egidijus Banionis (1948–1993) wydaniem księgi 5 wpisów (*Lietuvos Metrika (1427–1506), Knyga nr 5*). Odtąd edycję litewską prowadzą dwa niezależne zespoły. W Instytucie Historii Litwy Litewskiej Akademii Nauk (dawniej Akademii Nauk Litewskiej SRS) wydawane są księgi wpisów, które początkowo przygotowywali Algirdas Baliulis (ur. 1936), Romualdas Firkovičius (ur. 1933), Arturas Dubonis (ur. 1962) i Dariusz Anatanavičius (ur. 1969), oraz jeden tom w ramach współpracy Krzysztof Pietkiewicz (ur. 1950) z UAM w Poznaniu, a obecnie liczne grono młodszych badaczy. Natomiast na Uniwersytecie Wileńskim prof. Stasys Lazutka (1923–2009) utworzył Komitet Redakcyjny Statutów Litewskich i *Metryki Litewskiej*, który wydaje księgi sądowe przygotowywane w większości pod redakcją Ireny Valikonytė (ur. 1947). Łącznie w latach 1993–2015 ukazały się 53 tomy *Metryki Litewskiej*²⁶, oraz seria wydawana w Polsce²⁷. Teraz należy oczekiwać – mimo

---

st.), Minsk 2007 (oprac. A.I. Dzarnovič). Zaś A. Rachuba i S.V. Abrosymava opracowali trzytomową edycję źródłową: *Metriciana. Dasledavanni i materyaly Metryki Válikaga Knástva Litoŭskaga* (Mińsk 2002–2004).

- 22 Z tzw. *Metryki Wołyńskiej* (f. 389, op. 1, cz. 2, sygn. 191–220, wydano: Руська (Волинська) Метрика. Книга за 1652–1673 pp., підг. П. Кулаковський, Острог–Варшава–Москва 1999. (Seria: *Monumenta historica res gestas Europae Orientalis Illustrantia*. Fontes XV–XVII saec. vol. 5)
- 23 W Moskwie wydano (kontynuując numerację z serii wydawniczej Imperium Rosyjskiego): *Litovskaja Metrika*, Księga 228 (*Kniga sudnych del Nr 9. Sudebnaja kniga vitebskogo, gospodarskogo maršalka, volkovyskogo i oboleckogo derżavcy M.V. Kłočko 1533–1540*), Moskva 2008 (oprac.: V.A. Voronin, A.I. Gruša, I.P. Starostina, A.L. Horoškevič) oraz we wznowionej serii: Акты, относящиеся к истории Западной России, т. 1 (6), Сборник документов канцелярии великого князя литовского Александра Ягеллончика, 1494–1506 гг. Шестая книга записей Литовской метрики, С. Петербург 2012.
- 24 Zespół przechowywany w Moskwie w Archiwum Akt Dawnych (Российский государственный архив древних актов, Фонд 389 „Литовская Метрика”, опись 1), opracowywany poza Moskwą w zasadzie na podstawie mikrofilmów.
- 25 Русская историческая библиотека: т. 20: Литовская Метрика, т. 1 [Книги судных дел], С.-Петербург 1903; т. 30: Литовская Метрика, отделы 1–2, ч. 3: Книги публичных дел, т. 1, Юрьев 1914; т. 33: Литовская Метрика, отдел 1, ч. 3: Книги публичных дел. Пописы войска Литовского [1528, 1565, 1567 гг.], Петроград 1915.
- 26 Zestawienie trzech tabel z wykazem 51 ksiąg *Metryki Litewskiej* opublikowanych przez uczonych litewskich, białoruskich i rosyjskich w latach 1993–2011 zob.: J.P. Śliwiński, *Uwarunkowania produkcji i spławu przemysłowych towarów leśnych z Wielkiego Księstwa Litewskiego do portów Bałtyku za Zygmunta II Augusta (1544–1572)*, Olsztyn 2014, s. 25–27. Za wskazanie tych informacji dziękuję prof. Krzysztofowi Pietkiewiczowi – dyrektorowi Instytutu Wschodniego UAM w Poznaniu.
- 27 Ukazały się w opracowaniu Andrzeja Rachuby (ur. 1951) z Instytutu Historii PAN w Warszawie

trudności finansowych – edycji kolejnych 27 opracowywanych tomów, z których kilka jest już gotowych do druku. Natomiast nieopracowanych pozostało jeszcze ponad 500 tomów akt Wielkiego Księstwa Litewskiego. Jest to przedsięwzięcie edytorskie na miarę *Bibliografii Polskiej Estreicherów*.

Nadal pozostaje nierozstrzygnięta sprawa zwrotu archiwaliów dotyczących obecnego terytorium państwa polskiego²⁸, jak również księgozbioru przedwojennej Biblioteki Wróblewskich – upaństwowionej w 1940 r. przez władze sowieckiej Litwy i przekształconej w Bibliotekę Akademii Nauk Litewskiej SSR (obecnie Centralna Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk w Wilnie).

---

jako *Metryka Litewska: Księga Sigillat 1709–1719* (Warszawa 1987); *Rejestry podatkowe. Województwo wileńskie 1690 r.* (Warszawa 1989); *Rejestry podymnego. Województwo brzeskie-litewskie 1667–1690 r.* (Warszawa 2000); *Rejestry podymnego. Województwo nowogródzkie 1690 r.* (Warszawa 2002); *Rejestry podymnego. Województwo mściławskie 1667 r.* (Warszawa 2008); *Rejestry podymnego. Województwo smoleńskie 1650 r.* (Warszawa 2009); a także: *Metryka litewska. Księga wpisów nr 131 [od roku 1658]* (Warszawa 2001); *Rejestry popisowe pospolitego ruszenia szlachty Wielkiego Księstwa Litewskiego z 1621 r.* (Warszawa 2015). Zaś w opracowaniu Grzegorza Błaszczyka (ur. 1953) z Instytutu Wschodniego UAM w Poznaniu wydano: *Metryka litewska. Rejestry podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Księstwo Żmudzkie 1690 r.* (Warszawa 2009). Opublikowano także w opracowaniu Henryka Lulewicza (ur. 1950) i Andrzeja Rachuby: *Metryka Litewska. Rejestry podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Województwo nowogródzkie 1690 r.*, Warszawa 2002; *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego (1582–1696)*, Spis, Warszawa 2007. H. Lulewicz (oprac.), *Akta zjazdów stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. 1: *Okresy bezkrólewia 1572–1576, 1586–1587, 1632, 1648, 1696–1697, 1706–1709, 1733–1735, 1763–1764* (Warszawa 2006), t. 2, *Okresy panowań królów elekcyjnych XVI–XVII wiek* (Warszawa 2009) oraz *Metryka Litewska. Rejestry podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Województwo trockie 1690 r.*, Warszawa 2002. Biblioteka Kórnicka PAN w Poznaniu–Kórniku w 1994 r. w serii redagowanej przez Antoniego Gąsiorowskiego (ur. 1932) wydała: *Urzednicy centralni i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVIII wieku. Spisy* (w oprac. H. Lulewicza i A. Rachuby); *Urzednicy inflanccy XVI–XVIII wieku. Spisy* (w oprac. A. Rachuby i K. Mikulskiego, ur. 1960). Ponadto H. Lulewicz i A. Rachuba oraz ich współpracownicy: Jewgienij Aniszczenko (1913–2002), Uladźimir Emàl’ànčyk (1955–2003), Andrzej Haratym (ur. 1969), Andrej Macuk i Przemysław P. Romaniuk opublikowali wielotomowe edycje zatytułowane: *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego (1697–1794)*. Spis (Warszawa 2004) i *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego (1582–1696)*. Spis (Warszawa 2007) oraz *Urzednicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*: t. 4: *Ziemia smoleńska i województwo smoleńskie XIV–XVIII wiek* (Warszawa 2003); t. 1: *Województwo wileńskie XIV–XVIII wiek* (Warszawa 2004); t. 2: *Województwo trockie XIV–XVIII wiek* (Warszawa 2009); t. 3: *Księstwo Żmudzkie XV–XVIII wiek* (Warszawa 2015).

²⁸ Jak pisał współczesny polski negocjator w sprawie restytucji dóbr kultury z Litwą: „W Archiwum Historycznym Państwa Litewskiego przechowuje się przynależne do obecnego terytorium Polski akta: Guberni Augustowskiej i Suwalskiej, Zarządu Guberni Suwalskiej, Zarządu Guberni Augustowskiej, Kancelarii Gubernatora Suwalskiego, Zarządu Naczelnika Wojskowego Guberni Suwalskiej, Komisji do Spraw Chłopskich Guberni Suwalskiej, Suwalskiego Sądu Okręgowego, Zarządu Żandarmerii Guberni Suwalskiej, Zarządu Majątków Guberni Łomżyńskiej i Suwalskiej, Izby Skarbowej Guberni Suwalskiej, Zarządu Akcyzy Guberni Suwalskiej i Łomżyńskiej, Kasy Oszczędnościowo-Kredytowej Guberni Suwalskiej, Towarzystwa Dobroczynności i Opieki Społecznej. Poważnym problemem jest także przechowywanie akt administracji polskiej z okresu międzywojennego i pewnych ilości ksiąg metrykalnych dotyczących miejscowości położonych w obrębie dzisiejszego terytorium Polski [podkreśl. – D.M.].” W. Stępnia, *Archiwalia polskie w zbiorach państw obcych*, „Sprawy Międzynarodowe” 1984, nr 12, s. 59.

1. Vytautas Landsbergis
(ur. 1932)

2. Algirdas Brazauskas
(1932–2010)

3. Valdas Adamkus
(ur. 1926)

4. Rolandas Paksas
(ur. 1956)

5. Artūras Paulauskas
(ur. 1953)

6. Dalia Grybauskaitė
(ur. 1956)

7. Kaplica w Ostrej Bramie w Wilnie z Ikoną Matki Bożej Miłosierdzia

8. Gediminas Ilgunas (1936–2010) i Jerzy Skowronek (1937-1996)
podpisują litewsko-polską umowę archiwalną

9. Piotr Łossowski
(ur. 1925)

10. Rimantas Jasas
(1929–2002)

11. Sigitas Jegelevičius
(1938–2014)

12. Zigmantas Kiaupa
(ur. 1942)

13. Krzysztof Pietkiewicz
(ur. 1950)

14. Andrzej Rachuba
(ur. 1951)

15. Suwałki 3 października 2006 r. Wystawa pt. *Wspólne dziedzictwo archiwalne. Suwalszczyzna w dokumentach archiwalnych Polski i Litwy*. Od lewej Władysław Stępniań (ur. 1948) – zastępca naczelnego dyrektora Archiwów Państwowych, Daria Nałęcz (ur. 1951) – naczelnka dyrektor Archiwów Państwowych i Vidas Grigoraitis (ur. 1960) – dyrektor generalny Departamentu Archiwum przy Rządzie Republiki Litewskiej

Mapa 1. Trzecia Rzeczpospolita i jej sąsiedzi

Źródło: D. Matelski, *Polityka Niemiec wobec polskich dóbr kultury w XX wieku*, Toruń 2005, s. 243.

9. Piotr Łossowski (ur. 1925) [Źródło: <http://apcz.pl/czasopisma/index.php/SDR/article/viewFile/8392/7606> (dostęp: 15.11.2018)]. (ur. 1925) [Źródło: (dostęp: 15.11.2018)].
10. Rimantas Jasas (1929–2002) [Źródło: <http://www.mab.lt/Biblioteka100/7/013.jpg> (15.11.2018)].
11. Sigitas Jegelevičius (1938–2014) [Źródło: <http://alkas.lt/wp-content/uploads/2014/11/Jegelevicius-Sigitas-T.Vysniausko-nuotr..jpg> (dostęp: 16.06.2016)].
12. Zigmantas Kiaupa (ur. 1942) [Źródło: <http://www.destytojai.lt/images/destytojai/83.jpg> (dostęp: 15.11.2018)].
13. Krzysztof Pietkiewicz (ur. 1950) [Źródło: 30. rocznica utworzenia Wydziału Historycznego Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, red. D. Minta-Tworzowska, Poznań 2006, s. 77].
14. Andrzej Rachuba (ur. 1951) [Źródło: http://farm9.staticflickr.com/8377/8585380448_8c3c2a3390.jpg (dostęp: 15.11.2018)].
15. Suwałki 3 października 2006 r. Wystawa pt. *Wspólne dziedzictwo archiwalne. Suwalszczyzna w dokumentach archiwalnych Polski i Litwy*. Od lewej Władysław Stępiak (ur. 1948) – zastępca naczelnego dyrektora Archiwów Państwowych, Daria Naęcz (ur. 1951) – naczelną dyrektorkę Archiwów Państwowych i Vidas Grigoraitis (ur. 1960) – dyrektora generalnego Departamentu Archiwum przy Rządzie Republiki Litewskiej [<https://audiovis.nac.gov.pl/obraz/56903:1/> (dostęp: 15.11.2018)].

Bibliografia

- Abrosymava S.V., Rachuba A., *Metriciana. Dasledavanni i materyaly Metryki Vailikaga Knastva Litoŭskaga*, t. I–III, Minsk 2002–2004.
- Акты, относящиеся к истории Западной России, т. 1 (6), Сборник документов канцелярии великого князя литовского Александра Ягеллончика, 1494–1506 гг. Шестая книга записей Литовской метрики, С. Петербург 2012.
- Aniszczenko J., Emāl'ānčyk U., Lulewicz H., Rachuba A., *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego (1697–1794)*. Spis, Warszawa 2004.
- Aniszczenko J., Emāl'ānčyk U., Lulewicz H., Rachuba A., *Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy: t. 4: Ziemia smoleńska i województwo smoleńskie XIV–XVIII wiek*, Warszawa 2003.
- Aniszczenko J., Emāl'ānčyk U., Lulewicz H., Rachuba A., *Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy: t. 1: Województwo wileńskie XIV–XVIII wiek*, Warszawa 2004.
- Aniszczenko J., Emāl'ānčyk U., Lulewicz H., Rachuba A., *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego (1582–1696)*. Spis, Warszawa 2007.
- Aniszczenko J., Emāl'ānčyk U., Lulewicz H., Rachuba A., *Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy: t. 2: Województwo trockie XIV–XVIII wiek*, Warszawa 2009.
- Aniszczenko J., Emāl'ānčyk U., Lulewicz H., Rachuba A., *Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy, t. 3: Księstwo Żmudzkie XV–XVIII wiek*, Warszawa 2015.

- Błaszczuk G., *Metryka litewska. Rejestry podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Księstwo Żmudzkie 1690 r.*, Warszawa 2009.
- Buchowski K., *Polityka zagraniczna Litwy 1990–2012. Główne kierunki i uwarunkowania*, Białystok 2013.
- Buika M., *Losy dziedzictwa kulturalnego na Litwie w okresie pierwszej wojny światowej*, „*Studia Historyczne*” 2009, r. 52, z. 2.
- Dzárnovič A.I., *Metryka Vâlikaga Knâstva Litouskaga: Księga 560 (1542 god – kopia kanca XVI st.)*, Minsk 2007.
- Filipowicz S., *Pobyt w Litewskim Państwowym Archiwum Historycznym w Wilnie*, „*Archeion*” 1997, t. XCVII.
- Filipowicz Sławomir, *Źródła do dziejów Suwalszczyzny w archiwach Litwy i Białorusi*, „*Białostocczyzna*” 2000, nr 1 (57).
- Gruša A.I., *Metryka Vâlikaga Knâstva Litouskaga: Księga 44 (1559–1566)*, Mińsk 2001.
- Gruša A.I., Spirydonaŭ M.F., Vajtovič M.A., *Metryka Vâlikaga Knâstva Litouskaga. Perapis vojska Vâlikaga Knâstva Litouskaga 1528 goda*, Księga 523, Mińsk 2003.
- Grzełowski B., *Dyplomacja USA a odzyskanie Wilna i okręgu wileńskiego przez Litwę w 1939 r.*, „*Dzieje Najnowsze*” 2002, r. XXXIV, nr 4.
- Informacja PAP, „*Gazeta Wyborcza*”, 7–8.01.1995, nr 6 (1694).
- Informacja PAP. *Zniknął polski obraz – spór litewskiej Polonii z kurią*, „*Gazeta Wyborcza*”, 29.09.2005, nr 227 (4930).
- Jegelevičius S., *Rok 1939 – rabunek archiwów wileńskich*, „*Przegląd Wschodni*” 1997, t. IV, z. 2 (14).
- Kiaupa Z., *Lietuvos istorijos metraštis*, „*Jahrbuch für Litauische Geschichte*” 2006, nr 1, Vilnius 2007.
- Kocójowa M., *Przewodnik po zbiorach rękopisów w Wilnie*, Kraków 1993.
- Kowkiel L., *Materiały do dziejów księgozbiorów prywatnych na Grodzieńszczyźnie w I połowie XIX wieku w archiwach, bibliotekach i muzeach Białorusi, Litwy i Polski*, „*Białostocczyzna*” 2000, nr 1 (57).
- Kozłowska J., *Mniejszości narodowe na Wileńszczyźnie w świetle raportów Armii Krajowej znalezionych w kościele Bernardynów w Wilnie*, [w:] *Polacy – Żydzi – Białorusini – Litwini na północno-wschodnich ziemiach Polski a władza radziecka (1939–1944). W kręgu mitów i stereotypów*, red. M. Gnatowski, D. Boćkowski, Białystok 2005.
- Kraheil T., *Materiały archiwalne do dziejów Kościoła Katolickiego północno-wschodniej Polski w archiwach i bibliotekach Wilna*, „*Białostocczyzna*” 1999, nr 2 (54).
- Kraheil T., *Archiwa kościelne w archiwach i bibliotekach Wilna*, „*Białostocczyzna*” 1999, nr 3 (55).
- Kukułka J., *Traktaty sąsiedzkie Polski odrodzonej*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1998.
- Lulewicz H., *Akta zjazdów stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego: t. 1: Okresy bezkrólewia 1572–1576, 1586–1587, 1632, 1648, 1696–1697, 1706–1709, 1733–*

- 1735, 1763-1764, Warszawa 2006); t. 2: *Okresy panowań królów elekcyjnych XVI-XVII wiek*, Warszawa 2009).
- Lulewicz H., *Metryka Litewska. Rejestry podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Województwo trockie 1690 r.*, Warszawa 2002.
- Lulewicz H., Rachuba A., *Urzędnicy centralni i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV-XVIII wieku. Spisy*, red. A. Gąsiorowski, Poznań 1994.
- Lulewicz H., Rachuba A., *Metryka Litewska. Rejestry podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Województwo nowogródzkie 1690 r.*, Warszawa 2002.
- Lulewicz H., Rachuba A., *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego (1582-1696), Spis*, Warszawa 2007.
- Łossowski P., *Litwa*, Warszawa 2001.
- Majecki H., *Porozumienie o polsko-litewskiej współpracy archiwalnej*, „Archeion” 1995, t. XCV.
- Majecki H., *Wiedza o polonikach i źródłach archiwalnych dotyczących Polski w zasobie archiwów państwowych Białorusi, Litwy i obwodu kaliningradzkiego Federacji Rosyjskiej*, „Białostocczyzna” 1996, nr 3 (43).
- Majecki H., *Polonika w zasobach archiwów Białorusi, Litwy oraz Obwodu Kaliningradzkiego Federacji Rosyjskiej*, „Archeion” 1997, t. XCVIII.
- Majecki H., *Trzecia konferencja archiwalna w Białymstoku poświęcona polonikom na Litwie, Łotwie i Białorusi*, „Archeion” 1997, t. XCVIII.
- Mâcel'ski A.A., *Metryka Vâlikaga Knâstva Litouskaga: Księga 70 (1582-1585 - kopiâ kanca XVI st.)*, Minsk 2008.
- Mâcel'ski A.A., *Metryka Vâlikaga Knâstva Litouskaga: Księga 272 (1576-1579 - kniga sudovyh sprau no. 58, kopiâ kanca XVI st.)*, Minsk 2015.
- Mânżynski V.S., *Metryka Vâlikaga Knâstva Litouskaga: Księga 43 (1523-1560 - kopiâ kanca XVI st.)*, Minsk 2003.
- Mânżynski V.S., *Metryka Vâlikaga Knâstva Litouskaga: Księga 46 (1562-1565 - kopiâ kanca XVI st.)*, Minsk 2006.
- Mânżynski V.S., *Metryka Vâlikaga Knâstva Litouskaga: Księga 30 (1480 - kopiâ kanca XVI st.)*, Minsk 2008.
- Mânżynski V.S., Svânżynski U.M., *Metryka Vâlikaga Knâstva Litouskaga: Księga 28 (1522-1552)*, Minsk 2000.
- Masłowski R., *Informacja o wybranych dokumentach pozyskanych w archiwach Litwy i Białorusi w ramach prac Wojskowej Komisji Archiwalnej*, „Białostocczyzna” 1997, nr 2 (46).
- Matelski D., *Restytucja poloników z Białorusi, Ukrainy i Litwy za Trzeciej Rzeczypospolitej*, „Studia Podlaskie” 2002, t. XII.
- Matelski D., *Losy polskich dóbr kultury w Rosji i ZSRR. Próby restytucji: archiwa - księgozbiory - dzieła sztuki - pomniki*, Poznań 2003.
- Matelski D., *Problemy restytucji polskich dóbr kultury od czasów nowożytnych do współczesnych. Archiwa - księgozbiory - dzieła sztuki - pomniki. Praca dedykowana prof. Stanisławowi Nawrockiemu (1925-2000)*, Poznań 2003.

- Matelski D., *Restitution of Polish Cultural Values in International Relations*, „The Polish Quarterly of International Affairs” 2003, vol. 12, nr 2.
- Matelski D., *Grabież i restytucja polskich dóbr kultury od czasów nowożytnych do współczesnych. Praca dedykowana prof. Karolowi Estreicherowi jr. (1906–1984) w 100. rocznicę urodzin w hołdzie*, t. I–II, Kraków 2006 (reprint na CD Kraków 2012, 2014, 2016).
- Matelski D., *Grabież kościelnych dóbr kultury na pograniczu polsko-litewsko-białoruskim (od najazdu moskiewskiego 1654 r. do zakończenia II wojny światowej)*, [w:] *Kościół a państwo na pograniczu polsko-litewsko-białoruskim. Źródła i stan badań*, red. M. Kietliński, K. Zychowicz, W. Śleszyński, Białystok 2005 (druk 2006).
- Matelski D., *Rola dziennikarstwa Trzeciej Rzeczypospolitej w ukazywaniu zabiegów o restytucję dziedzictwa kultury polskiej utraconego do 1945 r. (Rewindykacje z Rosji, Białorusi, Ukrainy i Litwy)*, [w:] *NEWS i dziennikarstwo śledcze wobec wyzwań XXI wieku*, red. M. Palczewski, M. Worsowicz, Łódź 2010.
- Matelski D., *Niemcy na pograniczu polsko-litewsko-białoruskim – przeszłość i teraźniejszość*, [w:] *Mniejszość i większość – relacje kulturowe na pograniczach*, cz. 2, red. J. Szydłowska, M. Ochmańska, A. Bączek, L. Kościelak, Olsztyn 2016.
- Matelski D. (rec.), *Zigmantas Kiaupa, Lietuvos kultūros vertybių kelionės iki 1990 m.*, Wydawca: *Kultūros paveldo departamentas prie paveldo departamentas prie Lietuvos Respublikos Kultūros Ministerijos*, Vilnius 2006, s. 141, „Archiwista Polski” 2007, r. XII, nr 2 (46).
- Matelski D. (rec.), *Zigmantas Kiaupa, Lietuvos kultūros vertybių kelionės iki 1990 m.*, Wydawca: *Kultūros paveldo departamentas prie paveldo departamentas prie Lietuvos Respublikos Kultūros Ministerijos*, Vilnius 2006, ss. 141, „Muzealnictwo” 2008, t. 48 (2007).
- Miknys R., *Spuścizna Ludwika Abramowicza, Heleny Romer-Ochenkowskiej i Michała Romera w Bibliotece Akademii Nauk Litwy jako źródło do dziejów byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego i wschodnich obszarów Korony*, „Białostocczyzna” 1998, nr 4 (52).
- Miler J., *Współpraca Biura Pełnomocnika Rządu ds. Polskiego Dziedzictwa Kulturalnego za Granicą z Białorusią, Litwą i Ukrainą*, „Przegląd Wschodni” 1999, t. VI, z. 1 (21).
- Okupacja sowiecka (1939–1941) w świetle tajnych dokumentów. Obywatele polscy na kresach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej pod okupacją sowiecką w latach 1939–1941. Wybór źródeł*, red. T. Strzembosz, Warszawa 1996.
- Parafiniuk B., *Konferencja naukowa „Polonika w archiwach, bibliotekach i muzeach Białorusi, Litwy i Łotwy”*, „Archeion” 1999, t. C.
- Pichoja R.G., *Historia władzy w Związku Radzieckim 1945–1991*, Warszawa 2011.
- Polak T., *Zamki na Kresach. Białoruś, Litwa, Ukraina*, Warszawa 1997.
- Pruszyński J., *Dziedzictwo kultury Polski, jego straty i ochrona prawna*, t. I–II, Kraków 2001.
- Przewoźnik A., Adamska J., *Katyń. Zbrodnia – prawda – pamięć*, Warszawa 2010.
- Rachuba A., *Metryka Litewska: Księga Sigillat 1709–1719*, Warszawa 1987.

- Rachuba A., *Rejestry podatkowe. Województwo wileńskie 1690 r.*, Warszawa 1989.
- Rachuba A., *Rejestry podymnego. Województwo brzeskie-litewskie 1667–1690 r.*, Warszawa 2000.
- Rachuba A., *Metryka litewska. Księga wpisów nr 131 [od roku 1658]*, Warszawa 2001.
- Rachuba A., *Rejestry podymnego. Województwo nowogródzkie 1690 r.*, Warszawa 2002.
- Rachuba A., *Rejestry podymnego. Województwo mściławskie 1667 r.*, Warszawa 2008.
- Rachuba A., *Rejestry podymnego. Województwo smoleńskie 1650 r.*, Warszawa 2009.
- Rachuba A., *Rejestry popisowe pospolitego ruszenia szlachty Wielkiego Księstwa Litewskiego z 1621 r.*, Warszawa 2015.
- Radziwonowicz T., *Polsko-litewska współpraca archiwalna*, „Archeion” 1999, t. C.
- Rąkowski G., *Ilustrowany przewodnik po zabytkach kultury na Litwie*, Warszawa 1999.
- Руська (Волинська) Метрика. Книга за 1652–1673 pp., підг. П. Кулаковський, Острог–Варшава–Москва 1999.
- Русская историческая библиотека: Т. 20: Литовская Метрика, т. 1 [Книги судебных дел], С.-Петербург 1903; т. 30: Литовская Метрика, отделы 1–2, ч. 3: Книги публичных дел, т. 1, Юрьев 1914; т. 33: Литовская Метрика, отдел 1, ч. 3: Книги публичных дел. Пописы войска Литовского [1528, 1565, 1567 гг.], Петроград 1915.
- Sanecka-Tyczyńska J., *Wschodni wymiar polityki zagranicznej prezydenta Lecha Kaczyńskiego (2005–2009)*, [w:] *Obrazy Rosji i Rosjan w Polsce XIX–XXI wieku. Opinia publiczna – stosunki polsko-rosyjskie – pamięć historyczna*, red. E. Kirwiel, E. Maj, E. Podgajna, Lublin 2012.
- Skowronek J., *Współpraca z archiwami litewskimi: warunki – rezultaty – perspektywy*, „Archeion” 1997, t. XCVII.
- Stępnia W., *Archiwalia polskie w zbiorach państw obcych*, „Sprawy Międzynarodowe” 1984, nr 12.
- Stępnia W., *Problemy spuścizny archiwalnej w stosunkach Polski z Białorusią, Litwą, Ukrainą i Rosją*, „Sprawy Międzynarodowe” 1992, nr 1–2.
- Stępnia W., *Sprawy archiwów w stosunkach Polski z jej wschodnimi sąsiadami*, „Archiwista” 1995, r. XXIX, nr 89.
- Stępnia W., *Problemy udostępniania archiwaliów w państwach Europy Środkowej i Wschodniej*, „Archiwista Polski” 2000, r. V, nr 2 (18).
- Stępnia W., *Czy program „Pamięć Świata” powinien zostać zastąpiony konwencją w sprawie ochrony światowego dziedzictwa dokumentacyjnego?*, „Archeion” 2011, t. CXII.
- Szymański J., *Działalność Biura Pełnomocnika Rządu ds. Polskiego Dziedzictwa Kulturalnego za Granicą*, „Cenne – Bezcenne – Utracone”, czerwiec 1998, nr 3 (9).
- Śliwiński J.P., *Uwarunkowania produkcji i spławu przemysłowych towarów leśnych*

- z Wielkiego Księstwa Litewskiego do portów Bałtyku za Zygmunta II Augusta (1544–1572), Olsztyn 2014.
- Taras A., *Anatomia nienawiści. Stosunki polsko-rosyjskie XVIII–XX w.*, Warszawa 2015.
- Voronin V.A., Gruša A.I., Starostina I.P., Horoškevič A.L., *Litovskaja Metrika*, Księga 228 (Kniga sudnykh del Nr 9. Sudebnaja kniga vitebskogo, gospodarskogo maršalka, volkovyskogo i oboleckogo derżavcy M.V. Kločko 1533–1540), Moskva 2008.
- Wilczak J., *Wciąż szukamy. Rozmowa z prof. Tadeuszem Polakiem, wiceministrem kultury i sztuki, pełnomocnikiem ds. polskiego dziedzictwa kulturalnego za granicą*, „Polityka” 16.12.1995, nr 50 (2015).
- Wilczewski W., *Kwerendy Regionalnego Ośrodka Studiów i Ochrony Środowiska Kulturowego w Białymstoku w archiwach, bibliotekach i muzeach Białorusi, Litwy i Rosji*, „Białostoczczyzna”, 1997, nr 4 (48).
- Woszczyński B., *Współpraca archiwalna z Rosją i Białorusią*, „Archeion” 1993, t. XCI.
- Woszczyński B., *Archiwum Historyczne Litwy*, „Archiwista Polski” 1997, r. II, nr 1 (5).
- Woszczyński B., *Losy archiwaliów polskich na byłych ziemiach wschodnich RP*, [w:] *Archiwa polskie wobec wyzwań XXI wieku. Pamiętnik III Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich*. Toruń 2–4 wrzesień 1997, t. I, red. D. Nałęcz, Radom 1997.
- Woźniak W., *Zadania Narodowego Archiwum Cyfrowego w zakresie gromadzenia, przechowywania i udostępniania dokumentów elektronicznych*, [w:] *Wkład archiwistów warszawskich w rozwój archiwistyki polskiej*, red. A. Kulecka, Warszawa 2012.
- Żulys A.A., *Polska polityka zagraniczna Litwy w latach 1938–1939. Studium z historii dyplomacji*, Gdańsk 2015.

Polish-Lithuanian restitutive negotiations in the period of the Third Republic of Poland (1911–2018)

Abstract

Since regaining independence in 1991, Lithuanian historical documents have been kept in two archives: 1) the Lithuanian State Historical Archives (*Lietuvos Valstybės Istorijos Archyvas*); 2) the Lithuanian Central State Archives (*Lietuvos Centrinis Valstybinis Archiv*). Making them available for Polish scholars was a subject of negotiations between Polish and Lithuanian archivists. In June 11, 1993 in Białystok there was signed an agreement of cooperation between the Head Office of State Archives (Jerzy Skowronek) and the Office of the Chief Archivist of Lithuania (Stanislovas Gediminas Ilgunas). It concerned mainly information sharing about Lithuanian documents in Poland and Polish documents in Lithuania.

1994 *Treaty Between the Republic of Poland and the Republic of Lithuania on Friendly Relations and Neighbourly Cooperation* signed on April 26, 1994 has regulated the issues of cultural heritage protection in its Articles XVIII

and XXIII. Based on the treaty and consistently with the principle of pertinence (territorial affiliation), on October 26, 1994 there was signed *Polish-Lithuanian Initiating Protocol on Exchanging Record Documents*. Further talks between Director Jerzy Skowronek (1937–1996) and Stanislovas Gediminas Ilgunas (1936–2010) held in the Lithuanian Archives Department and the Lithuanian State Historical Archives resulted in agreeing on the working schedules of Polish and Lithuanian archivists.

Moreover, queries were concluded by the Military Archival Commission which made more than 100 thousand copies of acts of the Ministry of Foreign Affairs of Lithuania coming from 1918–1939, documents of Poles imprisoned between September 1939 and July 1940 (in Kalvarija and Birštonas), and acts of Lithuanian NKVD and KGB – kept in the Lithuanian Central State Archives and the Lithuanian Special Archives of the former KGB.

On January 6, 1995 – independently on the agreement between Polish and Lithuanian archives – the Ambassador of Lithuania to Poland, HE Antanas Valionis (born in 1950), conveyed the copies of documents concerning 52 Poles murdered in Vilnius in 1944–1947 by NKVD to the Chief Commission for the Prosecution of Crimes against the Polish Nation.

Polish-Lithuanian exchanging revindication that took place in 1995–1998 led to the State Archive's in Suwałki conveying to the Lithuanian State Historical Archives more than 70 thousand of microfilm frames with civil status books produced in 1808–1912 on the territory of middle and eastern part of the former Sejny County that was accessed to Lithuania after the I World War. Simultaneously, Lithuanians conveyed to the State Archive in Białystok also more than 70 thousand of microfilm frames made by XIX-th century record books of parish deaneries in Białystok, Knyszyn and Sokółka.

On December 16, 1999 the governments of the Republic of Poland and the Republic of Lithuania signed a bilateral agreement on the cooperation of government plenipotentiaries in terms of cultural heritage protection that has become the pillar of joint archive studies, library conservation, securing the monuments of sacral and residential architecture, and the joint discovering and studying the common past.

On November 28, 2006 in Warsaw there was held a summit of the Polish-Lithuanian Expert Group on the Preservation of Cultural Heritage during which both sides declared cooperation between the archives of Poland and Lithuania. Sides agreed to collect data concerning Polish documents in Lithuania and Lithuanian documents in Poland.

Despite Lithuania keeps Polish cultural heritage appropriated in 1939–1940 and discriminates against Polish minority, it has become an important partner in Polish Eastern politics in recent ten years.

In Lithuania – independently on studies conducted in Poland, Belarus, Ukraine and Moscow – there are very advanced works on editing another volumes of *Lithuanian Metrica* which is a collection of copies of almost all documents leaving the grand-ducal office between 1440–1795. It has been published since the end of XIX-th century in the Romanov Empire in

the series of the National Library of Russia. In 1993–2015 there were published 53 volumes of the *Lithuanian Metrica* and a series edited in Poland. Now there should be expected – despite financial problems – the edition of another 27 volumes, several of which are already ready to print. However, there are still 500 volumes of acts of the Grand Duchy of Lithuania that await publication. It would be a task equally magnificent to *Polish Bibliography of Estreichers*.

Still, the matter of returning archives concerning the current Polish state remains unresolved. The same applies to the prewar Wróblewski Library – nationalized in 1940 by the authorities of Soviet Lithuania and transformed into the Library of the Academy of Sciences of Lithuanian Soviet Socialist Republic (currently the Wroblewski Library of the Lithuanian Academy of Sciences).

Keywords: Poland, Lithuania, cultural heritage, restitution and revindication, Poles in Lithuania

Польско-литовские реституционные переговоры во время Третьей Речи Посполитой (1991–2018)

Резюме

Начиная с восстановления независимости в 1991 году архивные исторические материалы Литвы хранятся в двух архивах: 1) Историческом Архиве Литовского Государства (*Lietuvos Valstybes Istorijos Archyvas*); 2) Литовском Центральном Государственном Архиве (*Lietuvos Centrinis Valstybinis Archiv*). Их предоставление польским исследователям стало предметом двусторонних переговоров между архивистами Польши и Литвы. 11 июня 1993 года в Белостоке было подписано соглашение о сотрудничестве между Главной Дирекцией Государственных Архивов (Ежи Сковронек) и Генеральной Дирекцией Государственных Архивов Литвы (Станисловас Гедиминас Ильгунас). В основном оно касалось обмена информацией о литуаниках в Польше и полониках в Литве.

Заключен 26 апреля 1994 года в Вильнюсе договор между Польшей и Литвой о дружественных отношениях и добрососедском сотрудничестве выяснил вопросы, связанные с охраной культурного наследия в ст. XVIII и XXIII. Дальнейшие разговоры Генерального Директора Государственных Архивов Ежи Сковронка (1937–1996) со Станиславом Гедиминасом Ильгунасом (1936–2010) в Департаменте Архивов Литвы и в Литовском Государственном Историческом Архиве привели к договоренности график работы архивистов Польши и Литвы.

Кроме того, архивный запрос проводила Военная Архивная Комиссия, выполнив более 100 тысяч ксерокопии с акт литовского МИД (1918–1939 гг.), документации интернированных поляков – с сентября 1939 до июля 1940 гг. – и акт литовского НКВД и КГБ СССР.

Документы были хранены в Центральном Государственном Архиве и в Специальном Литовском Архиве бывшего КГБ.

6 января 1995 года – независимо от соглашения между архивами Польши и Литвы – посол Литвы в Польше Антанас Вальионис (Antanas Valionis) (род. 1950 г.) передал Главной Комиссии по Исследованиям Преступлений Против Польской Нации копии документов о 52-ух поляках убитых НКВД в Вильнюсе в 1944–1947 гг.

С 1995–1998 гг. прошла польско-литовская ревиндакация, которая привела к передачи через Государственный Архив в г. Сувалки в Исторический Архив Литовского Государства чуть более 70 тысяч кадров микрофильмов книг актов гражданского состояния. Документы были произведены в годы 1808–1912 на территории центральной и восточной части бывшего округа г. Сейны. Литовцы передали для Государственного Архива в Белостоке также чуть более 70 тысяч кадров микрофильмов, изготовленных из метрических книг XIX-ого века.

16 декабря 1999 года было подписано двустороннее соглашение между правительствами Польши и Литвы о сотрудничестве представителей правительств в области защиты наследия культуры. Стало оно основой для совместного проведения архивных исследований, обслуживания книжных коллекций, защиты памятников культовой архитектуры, а также изучения и исследования совместного прошлого.

28 ноября 2006 года состоялось в Варшаве заседание Польско-Литовской Группы Экспертов по Сохранению Культурного Наследия, во время которого обе стороны заявили дальнейшее сотрудничество между архивами Польши и Литвы.

Несмотря на содержание через Литву польского культурного наследия (из 1939–1940 гг.) и дискриминацию поляков в Литве, она стала важным партнером в польской восточной политике в последние десять лет.

В Литве – независимо от исследований в Польше, а также в Беларуси, Украине и в Москве – очень продвинутые работы над изданием следующих томов Литовской Метрики. Теперь следует ожидать – несмотря на финансовые трудности – еще 27 следующих томов, из которых часть уже готова к печати.

Всё время остается нерешенный вопрос возврата архивных материалов, касающихся нынешней территории польского государства, а также коллекции книг довоенной Библиотеки Врублевских, которая превратилась в Библиотеку Академии Наук Литовской ССР в 1940 году (в настоящее время Центральная Библиотека Литовской Академии Наук в Вильнюсе).

Ключевые слова: Польша, Литва, наследие культуры, реституция и ревиндикация, поляки в Литве